

د افغانستان فرهنگي ميراثونو ته يوه کتنه

ليکواله
نينسي دوپري

ژباړن
محمد اسمعيل يون

۱۳۸۷ ل

Ketabton.com

د افغانستان فرهنگي ميراثونو ته يوه کتنه

ليکواله

نينسي ډوپري

ژباړن

محمد اسمعيل يون

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

کتاب پېژندنه

د کتاب نوم:	د افغانستان فرهنگي
ليکواله:	ميراثونو ته يوه کتنه
ژباړن:	نينسي دوپري
خپرندوی:	پوهنيار محمد اسمعيل يون
چاپشمېر:	يون کلتوري يون
لومړی چاپ:	۱۰۰۰ ټوکه
دویم چاپ:	۱۳۷۷ کال (دوه ځله)
درېیم چاپ:	۱۳۷۸ کال
د ژباړن	۱۳۸۷ کال
پرله پسې نومره:	(۱۵)
د خپرندوی	
پرله پسې نومره:	(۱۵)
کمپوزر:	ضيا الرحمن ضيا

نيوليک

مخ	سرليک	گڼه
۱	ددې اثر پر اوسني چاپ خو خبرې	۱
	د افغانستان فرهنگي ميراثونو ته...۷	۲
۴۰	د لرغونو سيمو او تاريخي ابداتو د...	۳
۴۱	د افغانستان مرکزي سيمه	۴
۴۲	د کابل څنډې	۵
۴۸	د افغانستان لويديځ	۶
۵۱	د افغانستان شمال	۷
۵۴	د افغانستان ختيځ	۸
۵۵	د افغانستان جنوب	۹
		۱۰

ددې اثر پر اوسني چاپ خو خبرې

مېرمن نينسي دوپري د هغو ختيځپوهانو له جملې څخه ده چې له خو لسيزو راهيسې د افغانستان د کلتور په بېلابېلو برخو کې کار کوي او زموږ د هېواد ددې برخې د خونديتوب، بډاينې او ځلونې لپاره يې نه ستري کېدونکي خدمتونه ترسره کړي او لاهم په زهير بنخينه ځان لگيا ده، دې هلو ځلو ته دوام ورکوي. ددې خاوند هم چې اوس پر حقيقي نړۍ دی، د افغانستان د کلتور او تاريخ په سپړنه او ځلونه کې يې زيات زيار ايستلی دی.

مېرمن نينسي دوپري د تنظيمواکۍ او طالبانو د واکمنۍ پر مهال چې د افغانستان فرهنگي ميراثونه، له سخت خطر او گواښ سره مخ و، د افغانستان د تاريخي ابداتو او فرهنگي ميراثونو د خونديتوب پر لارو چارو مصروفه وه، دې د يو شمېر نورو ټولنو، نادولتي سازمانونو او اشخاصو په مرسته د افغانستان د تاريخي اثارو د ساتنې لپاره د

سپک (SPACH) په نوم یو انجمن جوړ کړ او له دې لارې یې د افغانستان تاریخي اثارو د ورکېدو د مخنیوي لپاره یو مهم گام پورته کړ.

دا اثر ((د افغانستان فرهنګي میراثونو ته یوه کتنه)) چې ستاسو مخې ته پروت دی، ددې د همغو هڅو د لړۍ یوه کړۍ ده، چې دې د تنظیمو اکۍ د جنگونو او د طالبانو د واکمنۍ پر مهال یې په کې د افغانستان فرهنګي میراثونو ته کتنه کړې ده. په دې اثر کې د هېواد تاریخي، فرهنګي میراثونو او شتمنیو ته ورپېښ خطرونه او گواښونه په نښه شوي او ددې خطرونو د مخنیوي لارې چارې هم په ګوته شوي دي. د ۱۳۷۷ ل کال وروستۍ میاشتې وې، چې زما یو آشنا د نینسي دوپرې ددې اثر دري ژباړه، چې د یوه افغان له خوا ترسره شوې وه، ماته راو سپارله او همدا یې راته وویل چې: ډېره ژر مې په کار ده په همدې دوه درې ورځو کې به یې راته په پښتو ژباړې! ما ورته وویل چې تر ما خو ستا دري ژبه ښه زده نو ولې یې خپله ژر ژر نه ژباړې؟ زه خپله والله تر حده زیات مصروف یم، ما چې هر څومره اوږه تشولم، خود هغه ټینګار تر ما هم زیات و، په پای کې یې ددې اثر ژباړه راباندې تحمیل کړه، ما ترې یوه اوونۍ وخت وغوښت، خو هغه پر دوه درې ورځو ټینګار کاوه، کله چې ما دري متن ترې واخیست نو متن ډېر پېچلی و او چندان خوند یې راته رانه کړ، فکر مې وکړ چې زما آشنا هم پرې خپل زور

ازمويلی، نو ځکه يې ماته را حواله کړ، ددې اثر تر ژباړې دمخه زما اشنا ماته وويل، چې زه به درته ترې مناسبه حق الزحمه واخلم، ما ورسره د حق الزحمې هېڅ بحث ونه کړ. خو په نه زړه مې پر ژباړې پيل وکړ، کتاب مې په څو ورځو کې وژباړه، داسې چې بيا سمون ته مې هم وخت پيدا نه کړ، يو نقل مې خپل اشنا ته ورکړ او بل نقل (فوټوکاپي) يې ماسره پاتې شو، کله چې ما دري متن لوسته نو هلته هم راته پته ولگېده چې د ژباړن او د کتاب د اصلي ليکوال ترمنځ روحي رابطه نه شته کتاب يوازې د حق الزحمې په خاطر په داسې ډول ژباړل شوی چې اتومات يې په سلو کې دېرش محتوا او خوړلني زيانمنه شوي ده، ما هغه وخت ونه کړای شو، چې يوه بڼه خوندوره ژباړه وکړم، خو څرنګه چې دا موضوع زما لپاره ډېره جالبه وه او تر دې دمخه لا ما خپله پرې يو مستقل اثر ليکلی و، نو ځکه د وخت د قيد له مخې ژر ژر وژباړه، زما ژباړه پر ۱۳۷۷ل کال په ازاد افغانستان جريده، چې له پېښوره خپرېدله او په اسمايي مجله کې، چې له جرمني نه خپرېدله دواړو کې خپره شوه، خو زما همدا ژباړه چې يوه کاپي زما همغه اشنا راڅخه وړې وه، پر ۱۳۷۸ل هغه کال په خپل نامه د يوه واړه اثر په توګه چاپ کړه، کومه حق الزحمه يې چې راته ويلې وه، وروسته خبر شوم چې هغه يې هم د الله په توره سمه نيمايي کړې وه، زه هغه وخت په پېښور کې پر دې نه وم خبر چې کله کله داسې کارونه هم کېږي؛ چې هم

څوک د بل چا ژباړه په خپل نامه چاپولای شي او هم حق الزحمه ورسره نيمولای شي، خير په هر ترتيب ما ورپسې ډېر سرو نه گروه او زړه کې مې دا هيله وه چې خدای يو وخت زمينه برابره کړي چې دا ژباړه يا بيا له سره وکړم او يا يې څه ناڅه کره کړم.

اوس چې زه د خپلو تېرو اثارو پر راټولولو مصروف يم، نو په ازاد افغانستان جريده کې مې دا چاپ شوې ژباړه، گوټو ته راغله، هسې خو په ژباړه کې له پيله هم تېروتنې وې يو څه پرې نورې چاپي تېروتنې هم زياتې شوې وې، دا وخت نو ماسره ددې ژباړې دري متن هم نه و، چې زه يې يو ځل بيا ورسره پرتله کړم، نو همدا متن مې د اثر د محتوا په پام کې نيولو سره غنيمت وگانه، له سره مې کمپوز او د تورو لوستنې پر وخت مې يو څه سمون په کې راوست، خو دې سره سره بيا هم هغسې ژباړه نه ده، چې اوس يې زما زړه غواړي، طبيعي خبره ده له يوې ژبې څخه بلې او بيا له بلې څخه بلې ته د ليک لفظي بنکلا کمزورې کېږي او محتوا ته هم تر يوه حده زيان رسي، خو خير په هر ډول فکر کوم دا اوسنۍ ژباړه تردې د تېرو دريو چاپونو څخه يو څه ښه ده، خو نه پوره ښه، د کتاب په انگرېزي او دري متنونو کې عکسونه نه وو، خو ددې چاپ پر وخت مې لازمه وگڼله، د ځينو هغو مهمو تاريخي ځايونو عسکونه چې په کتاب کې يې يادونه شوې، هم پيدا او له متن سره يوځای چاپ کړم.

عکسونه د کتاب د متن د وینا مصداق ګرځي او دا هم په ډاګه کوي چې مورځومره بنسکلي تاريخي او فرهنگي ميراثونه درلودل او دا ميراثونه څومره زيانمن شوي او تر څومره نور خطر لاندې دي. کله چې دا اثر سپری ګوري نو مېرمن نينسي دوپرې ته د زړه له کومې دعا کوي چې دا څومره زموږ پر تاريخي اثارو زهيره ده او موږ څومره د خپلو اثارو پر وړاندې بې تفاوته يو. د وينسو او ويدو ملتونو، خلکو او اشخاصو توپير همدلته معلومېږي، چې يو د زرو پر قدر پوهېږي او له بل څخه لعلونه په اير وکې ورکوي. مېرمن دوپرې د افغانستان تاريخي او فرهنگي شتمني نه يوازې د افغانستان د تاريخ ځلونې لپاره مهمې ګڼي، بلکې دا د نړيوال کلتور او معنوي شتمنۍ يوه برخه هم ګڼي، چې نه يوازې افغانان يې پر ساتنه مکلف دي، بلکې نړيوال هم مکلف دي چې افغانانو ته ددې اثارو د ساتنې او خونديتوب لپاره لاس ورکړي. زه نور ددې کتاب او لوستونکو ترمنځ حاييل کېږم نه؛ مېرمن دوپرې ته د خداي (ج) له درباره روغ صحت، د افغانستان او نړۍ د تاريخي ميراثونو لپاره لازيات برياليتوبونه غواړم.

د همدې فرهنگي لارې يو بل لاروی

پوهندوی محمد اسمعيل يون

په درناوي

کابل- افغانستان

۱۳۸۷ل کال د سلواغې ۲مه

د افغانستان فرهنگي ميراثونو ته يوه کتنه

د ليکنې لنډيز:

له ابداتو نيولې تر حماسي شعرونو پورې، د افغانستان ټول فرهنگي ميراثونه د يو ځانگړي طبيعت، وياړ او پرتم څرگندوی دي. اوس دا ميراثونه له خپلې سيمې او چاپېريال سره يوځای، له خطر سره مخامخ شوي دي. په دې ليکنه کې د سيمې د فرهنگي پرمختيا د پيل، د اوسنيو ستونزو او د هغو د څېړنو په باب بحث کېږي او د هغولو چارو وړاندیز کېږي، چې کولای شي په دې برخه کې يوه گټوره هڅه رامنځته کړي.

سريزه:

د افغانستان د فرهنگي ميراثونو ريښې تر ننه سل زره کاله دمخه، هغه وخت ته رسېږي، چې نرو او بنځو هغه لومړني ډبرين وسايل رامنځته کړل چې تر اوسه کشف شوي دي. دا وسايل د پاليوليتيک په دويم پړاو پورې اړه لري. دا وسايل د غزني په ناور د بنسټه کې چې يو وخت د هغه عصر د خلکو

استوگنځی و، په تیت و پرک ډول شته د ناور د بنسته د افغانستان په مرکزي برخه کې یوه پراخه سیمه ده، چې جهیلونه او کرنیزې ځمکې لري او د زیات شمېر هیلیدو استوگنې او تغذیې لپاره زمینه برابروي. ډېر ښکلي ډبرین وسایل، له شمالي ولایت بلخ نه، د بلخ د سیند پر غاړه، د اوسني آق کپرک کلي ته نږدې، له ډبرینو غارونو او پناه ځایونو څخه ترلاسه شوي دي. د پالیولیتیک د لومړي پړاو مربوط د آق کپرک د چقماقي وسایلو جوړوونکي، چې تر میلاد پنځه لس زره کاله دمخه یې کار کاوه، د پالیولیتیک د دورې (میکل انژونو) په نامه یادېږي.

تر تاریخ دمخه انسان، هغه سیمې چې اوبه په کې پیدا کېدلې او د وحشي حیواناتو د ژوند لپاره هم مناسبې وې، د خپل ژوند لپاره وټاکلې، دا ځکه چې دوی ښکار کار کاوه او د دې بشري ټولنو پایښت او د هغوی راتلونکي ژوند د همدې حیواناتو په ښکار پورې تړلی و.

تر نن شاوخوا اوه زره کاله دمخه، هغوی پر دې پوه شول، چې د نباتاتو او حیواناتو، په ځانگړي ډول د وزو او پسونو د اهلي کولو په واسطه غذا ترلاسه کولای شي. د کرنې او مالدارۍ د اغېزمن پرمختگ له امله یې ځانته همېشني استوگنځي جوړ کړل، لومړي یې کلي او ورپسې یې ښارونه ودان کړل.

تر میلاد شاوخوا ۲۵۰۰ کلونه دمخه، کلي د ښارونو لپاره د غذايي موادو د برابرولو جوگه شول او صنعتکارانو د نویو

موادو د پرمختگ په لاره کې، چې غازات او ځینې لوبښي له جملې څخه وو، دخپل استعداد د کارولو لپاره زیات وخت ترلاسه کړ. له هغو څخه یې د مذهبي مجسمو، وسلو، د کورنۍ د اړتیا وړ لوبښو او د ځان ښکلا لپاره، د ښکلا ییزو الاتو په ګډون، بېلابېلې صنایع جوړې کړې. په هنري استعدادونو کې دا پرمختگ د وخت په تېرېدو له، نورو تمدنونو سره د سوداګرۍ د راکړې ورکړې سبب شو، سوداګریزه راکړه ورکړه پر دې وخت، د مصر د نیل دریا پر څنډو، د عراق جنوب د دجلې او فرات او په هند کې د سند په ناوه کې راڅرګنده شوې وه. د بدخشان لاجوردو- د سوداګرۍ بازار ته لا ځلا ورکړې وه او وروسته د میلادي پېړیو په لومړیو کې دا سوداګری د ورېښمو د مشهورې لارې په اوږدو کې، د ختیځ پر لوري چې چین، د لویدیځ پر لوري روم او پورته د جنوب پر لوري تر هنده پورې زیاته او پراخه شوه.

افغانستان د سیمې د پیوستون لپاره د یوې کړې اهمیت لري، نه یوازې سوداګر، بلکې هغه فاتحان چې د خپلو امپراتوریو د پراختیا غوښتونکي وو، روښنفکران، مذهبي مبلغان، زایرین، صنعتکاران او سیاسي فراریان، ټول دلته په یو بل کې حل شول. پرته له دې چې هغوی د واک او پیسو د لاسته راوړلو، د مفکورې او نظریې د غوښتنې او یا د پناه ځای د لټون لپاره دلته راغلي وي، هغوی ټولو د افغانستان د فرهنګي میراثونو په وده او پرمختیا کې یو شان ونډه

واخيسته. د دې گټور جوړښت سندونه يا لاسوندونه کولای شو چې په ډول ډول بنو د افغانستان په بېلابېلو سيمو کې وگورو. ځينې يې اوس هم په غونډيو او ځينې يې په کنډوالو کې ميندل کېږي، ځينې يې لا تراوسه ليدل شوي نه دي او ځينې يې اوس هم د اوسنۍ ټولني د ژوند يوه برخه جوړوي. دا نښې ځينې د اسلامي پېروي او ځينې يې د پخوانيو اديانو ددې اثارو ځينې ډېر لور او پرتمين، ځينې يې ناخيزه، ځينې يې نوي، ځينې لرغوني او ځينې يې د تاريخي ابداتو په بڼه دي. دا اثار ځينې صنايع، ځينې ليکنې، ځينې تصويرونه او ځينې يې گنډل شوي اثار دي، چې د خامکدوږۍ په بڼه دي. ځينې سرودونه، الات او وسايل، البسه، استوگنځي، ښکلي توکي هم شته او ځينې هم په نورو ډولونو، تراوسه پورې له خپلې گټورې ښکلا څخه برخمن دي.

د دې مادي فرهنگ د بېلابېلو برخو مشترکه وجه د طبيعت د ښکلا ځلونه او څرگندونه ده. افغاني شعر، فوکلوري افسانې، سرودونه، انځورگري، خامکدوږي او د غاليو صنايع، هريود طبيعت ډالۍ او دهغه د غرونو، سيندونو، الوتونکو، حيواناتو، ونو او گلونو ستاينه او يادونه ده. د ماڼيو او زيارتونو جوړونکو په ډېر مهارت سره هغه د طبيعت پر ښکلو منظرو انځور کړي او رامنځته کړي دي. د باغونو او سيندونو پر غاړو، له دوديزو مېلو سره د افغانانو مينه-هغه ټولنيزې او

ملي ځانگړتياوې دي، چې د پېړيو په اوږدو کې، د دې خاورې
د شاعرانو په شعرونو کې منعکس شوي دي.

اوسنۍ کرکېچنې سياسي وضعې د افغانانو پر فرهنگي
دود، ويجاړوونکې او تور سيوري خور کړې دي. البته دا يوه
پېښه نه ده چې په تاريخ کې نه وي پېښه شوې، داسې حالات
ددې هېواد د تاريخ په اوږدو کې پخوا هم پېښ شوي دي.
کېدې شي يوه بېلگه يې د غزني د ښار لوت وگڼو، چې د
علاءالدين غوري د يرغل په واسطه پر ۱۱۵۱م کال تر سره شو او
بل مثال يې پر ۱۲۲۱م کال د چنگېز په واسطه عامه وژنه ده، چې
د غزني پر تمينې ماڼۍ او ښوونه يې د تل لپاره پر کنډوالو بدل
کړل. څرگنده خبره ده چې کرکېچونه، د نه جبرانېدونکې
فيزيکي ويجاړتيا او زيانونو سبب کېږي. ددې ډول کرکېچونو
په پايله کې خلک په ډله ييز ډول بې ځايه کېږي او د خلکو
دودونه او هويت ددې ډول بحرانونو په دوړو او تيارو کې
ډوبېږي. د مهاجرتونو په بهير کې ځينې ډلې د پته پام کوي،
چې د خپل هنر د ودې او تخليق په واسطه ځينې وتلې هنري
پديدې، د لاسي صنايعو، گلدوزۍ او نورو هنري ځانگړنو له
لارې وساتي او وده ورکړي.

ددې خبرې يادول ضروري دي، چې جگړه د هنري بنسټونو د
ړنگونې او کمونې يوازینی عامل نه دی، ښاري ژوند هم
دودونه له منځه وړي. په بشري ژوند دود کې بدلون په خپله د
هنرونو او لاسي صنايعو د له منځه تللو يو بل عامل گرځي. د

ساري په ډول: د لرگيو د كندنكارۍ انجنيري چې يو وخت د پرله پسې پېړيو په بهير كې په ټول افغانستان كې دود او رواج وه، د ۱۹ پېړۍ په وروستيو كې وركه شوه. تر جگړو دمخه يې تقريباً ډېرې كمې بېلگې كېدې شي و موندل شي. تر جگړې دمخه دې هنر ته چندان پاملرنه نه وه شوې او اوس يوازې د كابل د زاړه بناړ په كندهالو كې په تيت وپرک ډول ليدل كېږي. كه چېرې د دې هنر جوړوونكي د هغه بڼه بدله نه كړي، نو دا ډول تخليقات او هنري پنځونې به بې له شكه پر پخو ودانيو بدلې شي. مهمه خبره داده چې نوې او زړې پديدې بايد سره پرتله شي او په ټولنه كې د دواړو اندول وساتل شي. نوښتونه او د هغو دوام بايد يو له بل سره په موازي ډول حركت وكړي، چې د ټولني په هر غړي كې د ځان پېژندنې احساس وروزي؛ هغه احساس چې د يو ملت د واك او صلاحيت لپاره لازم گڼل كېږي. نن تېرو تاريخي سمبولونو او بنسټونو ته بې اعتنايي دوام لري. موزيمونه په بشپړه توگه لوت شوي، لرغونې سيمې په بېرحمۍ سره تالا شوي، هنر او موسيقي منع شوي او مهمې تاريخي ماڼۍ او ودانۍ ويجاړې او وړانې شوي او يا يې لازمه څارنه او ساتنه نه كېږي.

ان د هغو پنځوسو تاريخي ابداتو اوسني حالت ته، چې په دې ليكنه كې يې يادونه شوې، يوه سرسري كتنه، دا په ډاگه كوي چې له استثناو پرته د افغانستان تاريخي شتمني، كم ارزښته گڼل كېږي، د كم ارزښتۍ دا فكر تر هغه حالت هم بدتر

دی چې دا ودانۍ په کې په فزیکي ډول ويجاړېږي او له منځه
ځي.

څه باید وکړو؟

کوم کار باید ترسره شي، چې اوسنی حالت ښه شي؟ البته ښه
او مناسبه خبره به دا وي چې کوم کار کېدی شي ترسره شي؟
لاندینی مباحثه زما د ځاني کتنو پر بنسټ ولاړه ده. د زمان
او مکان د غوښتنې له مخې، د موزیم، انجنیرۍ او
لرغونپوهنې مسایلو پورې تړلې ده، لکه څنگه چې مو پورته
اشاره وکړه، البته پوره پوهېږو چې دا څرگندې شوې خواوې د
افغانستان د پرمینو فرهنگي میراثونو، برخه جوړوي.
د بهرنیو هڅو او همدارنگه د وخت د سپما لپاره، له څلورو
بنسټیزو توکو څخه، چې یو له بل سره تړلي او یو پر بل ډډه
لگوي، د یو رښتیني پلان طرح کول لازم دي. دا څلور توکي
دادي:

لومړۍ - حساسه اداره: په دې برخه کې د اغېزمنو ادارو
او موسسو د سیاستونو تثبیتول او ډاگیزول.
دویم - با استعداد مسلکي کسان: روزل شوي،
اغېزناکي او با احساسه بشري سرچینې.
درېیم - د خلکو مسوولیت: د فرهنگي میراثونو د
پېژندنې لپاره د خلکو د پوهې لوړتیا.

خلورم- لازم او اغېزناک حقوقي سيستم: قوانين او مقررات او د هغو اغېزمن تطبيق. لارښوده اداره:

اوسمهال د فرهنگي ملکیتونو د ساتنې په برخه کې، د ملي شتمنیو د پېژندنې لپاره ډېر کم امکانات شته. سره له دې چې له تخنیکي پلوه، پر کابل، هرات، مزار شریف او بامیانو باندې د واکمنو حکومتونو په چوکاټ کې رسمي ادارې او سازمانونه نه شته، چې د دولتي جوړښت نمایندګي وکړي، دا موسسې چې پر ۱۹۹۷ کال تاسیس شوي، په هزاره جاتو او بامیانو کې د ابداتو او لرغونو سیمو له ساتنې پرته، نورو هغو موسسو ته ورته دي، چې د ۱۹۷۹ کال تر شخړو دمخه موجودې وې. هغه اوس لازم واک او پوره مالي سرچینې نه لري او اغلباً د سیاستونو د پرله پسې بدلېدونکو هیلو، کرکېچونو او اختلافونو تابع دي، طبعاً دا اختلافونه د هغوی پر کار باندې بد اغېز کوي.

ددې ډول لړزېدونکي او بې ثباته حالت یوه ښکاره بېلګه، د کابل موزیم دی، ددې موزیم په سلو کې اتیا برخې اثار چې پر ۱۹۹۲ کال په دارالامان کې پاتې وو، غلا شوي دي. په داسې حال کې چې په افغانستان کې د لرغونو اثارو ناقانونه تجارت تل موجود و، خو کابل موزیم د لازم مصوونیت او امنیت ښه سابقه درلودله. تر جګړو دمخه هېڅکله هم د موزیم اثار د

تجارت له خطر سره مخ شوي نه وو، خو اصلي توپان او سپلاب تر ۱۹۹۲م کال وروسته پيل شو. که څه هم د طالبانو تر راتگ وروسته د اثارو ډېره ناخيزه برخه له منځه تللې ده. د رباني حکومت هدايت ورکړ، چې پاتې اثار تسجيل شي او په خپله اثار، د ساتنې لپاره له دارالامان څخه کابل هوټل ته ولېږدول شي.

د طالبانو اوسنۍ اداره د دې کار مخالفه ده او هيله لري، چې دا اثار په دارالامان کې موجودې ودانۍ ته، چې د توغنديو د لگېدو له کبله وړانه شوې، تر بيا رغونې وروسته بېرته هلته يو سي. تر کومه ځايه چې د اوسنۍ ودانۍ اساسي بيا رغونه ډېر لگښت او زياته بودجه غواړي، نو نه د طالبانو اداره او نه هم نړيوالې سرچينې، يوه هم د هغود ورکړې تيار لري. د موزيم کارمندانو ته لارښوونه شوې، چې هره ورځ په دارالامان کې د موزيم ودانۍ ته لاړ شي، پرته له دې چې د لېږدونې وسيله ورته برابره شي؛ دوی بايد اته کيلو متره واټن ووهي، چې دندې ته حاضر شي. له هغه ناخيز معاش پرته چې کله کله هغوی ته ورکول کېږي، د دفتر تجهيزات، برېښنا، سون مواد، غذا او د هغوی د کار لپاره نورې لازمي اسانتياوې نه شته. ځکه نو د کابل موزيم ډېره ناخيزه اداري، مالي او تخنيکي پالنه کېږي.

د موزيم پروړاندې دا بې تفاوتې، د ښارد نورو مهندسي ميراثونو د بنسټونو پروړاندې هم شته، چې د هرې ورځې په

تېرېدو سره، د اختلاس او نه پاملرنې په نتیجه کې له منځه ځي. دا درک او احساس هم نه شته چې د فرهنګي میراثونو اړوند چارې او د هغو سیمه او چاپېریال یو له بل سره اړیکي لري او د دې ویجاړ شوي ښار د ټولنیز-اقتصادي بیا رغونې په ماسټر پلان کې باید شاملې شي. لومړنۍ دنده کېدی شي د تیمور شاه د مقبرې او بڼ ترمیم وي، چې د ښار په زړه کې پروت دی. خو مقامات دې وړاندیز ته ډېره کمه پاملرنه کوي. او سمهال د اسی ښکاري، چې په کابل کې د فرهنګي میراثونو ساتنه یو رسمي لومړیتوب نه لري.

د تعجب وړ نه ده چې هرات د لومړیتوب حق لري او د زیاتو تاریخي ابداتو په لرلو سره چې ځینې یې اوس له ډېر خواشینونکي حالت سره مخ دي، د چټکې او بېرني پاملرنې غوښتنه کوي، کېدی شي ځانته پاملرنه راجلب کړي. د هرات د تاریخي ابداتو د ساتنې مدیریت ښه فعال دی، خو بیا هم د لازمو مالي سرچینو نشتوالی، ناسم کار او فکري اختلاف په دې برخه کې د یوې روښانه ستراتیژۍ د مخنیوي نور عوامل دي.

د ودانیو د بیا جوړونې کمزوري پلانونه لازمه اغېزمنې نه لري. د موزاییک د کاشي جوړولو دستګاه، چې د هرات په جامع جومات کې پر ۱۹۴۳ کال، د هرات د تاریخي ابداتو د بیا رغونې لپاره، پر هغه وخت جوړه شوې وه، تراوسه هم پر کار بوخت ده؛ سره له دې چې د هغې فعالیت ډېر کم شوی دی. د

هرات موزيم پر ۱۹۹۴ کال د اختيارالدين د تاريخي کلا په انگر کې، چې پر ۱۹۷۲ کال د يونسکو له خوا ترميم شوې وه، بيا پرانستل شوی دی. د جگړو په بهير کې په ښه حالت کې پاتې شوی. د موزيم څارنه په ښه ډول کېږي، خو خطي نسخې او اثار په ټينگه ترميم او کتلاک جوړونې ته اړتيا لري. په خواشيني سره چې ددې کار لپاره روزل شوي او تربيه شوي کارکوونکي نه شته.

ځيني هغه ځانگړي ابدات، چې يو وخت د وياړنو د ځلا بازار و، تراوسه هم پاتې دي، د لومړي هدف لپاره، دويم ځل د دې ودانيو د بيا پرانيستلو هېڅ کومه هڅه او تشويق نه شته. د هرات د زاړه ښار په زړه کې د ((چهارسوق)) حوض په اسانۍ سره کېدی شي ترميم او د بېلابېلو هدفونو لپاره ترې گټه پورته شي. خو په خواشيني سره چې اوس وچ او هېر شوی او د نه پاملرنې له امله مخ پر وړاندو دی. د هرات د کاروانسرايونو پرځای، چې يو وخت د پېړيو په اوږدو کې د سوداگري مرکزونه گڼل کېدل، له خټو څخه خو پوريزه ودانۍ جوړې شوي او د راکړې ورکړې د مرکزونو په توگه کارېږي، له دې کبله کېدی شي د هنر په باب داسې نظر، يو فقر او خلا وگڼل شي. پر همدې بنسټ ويلاي شو چې د هنري پديدو زېږونه او هستونه د محوه کېدو او له منځه تلو په حال کې ده. دا خبره هم ډېره سخته ده، په څرگند ډول وويل شي، چې د ۱۹۹۲ کال پر اوړي په مزار شريف کې د حضرت علي(رض) د

مقبرې د بيا بنسکلا لپاره د هڅې او نوبت انگېزه څه وه؟ د
روضي د ترميم کار د يو لوړ رتبه پوځي افسر له خوا څارل
کېده. د تاريخي ابداتو د ساتنې مسلکي او با تجربه غړي، د
خپلو مسلکي او معياري کارونو د پرمخ بيولو لپاره ډېر کم
واک هم نه لري. يوځای د موزيم لپاره ټاکلی شوی، خو کوم
متخصص نه شته، چې د هغه چارې پرمخ يوسي.

روزل شوي بشري سرچينې:

په عمومي ډول د هغو متخصصينو کمښت او خلا له ورايه
محسوسېږي، چې کولای شي له نړيوالو منل شويو معيارونو
سره سم، د ابداتو ترميم او ساتنې ته دوام ورکړي. هغه کسان
چې تر جگړې دمخه روزل شوي او زده کړې يې کړې وې، هېواد
يې پرېښود، يا گونبه کړای شول او ياد اداري، مالي او
تخنيکي ملاتړ د نشتوالي له امله په يوه گوټ کې کښاستل او
د هغو پرځای يې تجربې او بې تحصيله کسان نصب شول. په
کابل پوهنتون کې د لرغونپوهنې څانگه تړل شوې ده. تراوسه
پورې د افرادو د پيدا کولو او تر ټولو مهمه دا چې ددې برخې د
بېلابېلو څانگو د ځواکمنۍ او مسلکي ظرفيت د ټاکنې لپاره
هېڅ ډول هڅه ترسره شوې نه ده او مشکله برېښي، د دې ډول
اشخاصو امکانات او ريزرفونه پيدا شي چې څومره او تر
کومې کچې دي.

دا ډېره مهمه دنده ده ، ضرور بايد پر هغې کار وشي. د دې واقعيت په رڼا کې چې اوسني محصلين پر انگليسي ژبه نه پوهېږي، نو د هغو هڅو امکان يې له ستونزو سره مخامخ کړي، چې د هغو په پايله کې نوي کادرونه تر افغانستانه بهر وروزل شي. ځکه نو په افغانستان کې بايد د عملي مسلکي کورسونو د جوړولو لټه وشي. مقامات په پرنسيپ کې له دې اصل سره موافق دي، خو له نښو نښانو څخه ښکاري، چې هغوی په دې برخه کې چندان پاملرنه نه کوي. دا ډول بې تفاوتې، دا پوښتنه راپورته کوي: هغه کسان چې له دې کورسونو څخه فارغېږي، کولای شي کوم کار ترسره کړي؟

د ټولني د مسووليت احساس:

پر اوسني وخت، د فرهنگي ميراثونو په اړه، رښتيني رسمي تړونونه د پوښتنې وړ دي، ځکه تر هغه وخته پورې چې د افغانستان د شخړې سياسي حل، د پوځي مسايلو په اېهام او چلند کې راگير وي، په داسې حالاتو کې بايد وليدل شي، چې عامو پرگنو کې څه امکانات او ريزرفونه شته.

لکه څنگه چې په لسټ کې ورته اشاره شوې، په ټول افغانستان کې يو شمېر اسلامي زيارتونه، د خلکو له خوا تر څارنې او ترميم لاندې دي او په ښه ډول ساتل شوي. په هرات کې چې زياته پانگه شته، د جوماتونو او زيارتونو جوړول او ترميمول په ټولنه کې، د مذهبي عقيدې او اخلاص د

خرگندونې يو ډول دود گرځېدلی دی. البته هغه کسان چې د ابداتو د ساتنې او نوي کولو په اړه، له پوهنيزو معلوماتو څخه بې برخې وي، اغلباً د گټور کار پر ځای زیان رسوي. له يوې تاريخي ابدې څخه، بلې تاريخي ابدې ته د ترميم لپاره، د تعميراتي موادو لېږدول او د سمندو د زياتې اندازې کارول، په دې برخه کې اساسي حل لاره نه ده او نه لازم ځواب دی. کوم شی چې د اړتيا وړ دي، هغه د تجهيزاتو او کاري متخصصينو په واسطه، د مهجزو ارگانونو تاسيسول دي، چې د خلکو لېوالتيا، د يوه پراخ عملي پلان له لارې عملي کړي.

د غلا شويو اثارو د کشف په برخه کې کولای شو، د خلکو د هڅو بېلگې راوړو: پر ۱۹۹۴ کال د سلطان محمود غزنوي د مقبرې اړوند د مرکزي ډبرليک يوه لوحه، د هغې تر غلا لس ورځې وروسته، په دقيق ډول هغه وخت چې تر پولې اړول کېدله، د ذيعلاقه کسانو له خوا کشف او ونيول شوه. سربېره پر دې، يوزيات شمېر خلکو پر ۱۹۹۵ کال د غلا شويو اثارو او د هغو د بياراټولونې لپاره د اطلاعاتو او کلتور وزارت د وزير غوښتنې ته مثبت ځواب ورکړ. هغه په لوړ غږ له کابل راډيو نه د خپلې وينا په ترڅ کې وويل: ((خلکو په ټول ژوند کې هڅې وکړې، چې ښکلا وزېږوي، په داسې حال کې چې يو شمېر نورو د هېوادوالو د خوښۍ په مقصد د دې ښکلا د ساتنې لپاره خپل ژوند وقف کړی، خو اوس ځينې انسانان دا

تاریخي پدیدې او تخلیقات د خپلو شخصي گټو لپاره (لوټوي) هغه څرگنده کړه، چې د یوې ټولني د ټولو سالمو وگړو رسالت دی، چې د خپلې ټولني د غلا شویو تاریخي اثارو پر وړاندې خپل مسوولیت ترسره کړي، هغه دې د افغانستان د فرهنگي او تاریخي اثارو د ساتنې او راټولونې ملي کمیسیون ته ورحواله کړي او یو څه ناڅه مادي انعام به هم ترلاسه کړي. په پایله کې شاوخوا ۱۵۰۰ اثار ترلاسه شول. البته دا د ورک شویو اثارو ډېره کمه برخه ده. خو یو شی یې په ډاگه کړ او هغه دا چې، دا ډول غوښتنې کېدې شي اغېزمنې او بې له شکه ارزښتمنې وي. ځکه چې د هېواد لرغونې سیمې، د ناقانونه پلټنو په اثر، په منظم او سیستماتیک ډول تالا شوي دي. د تخار ولایت د آی خانم، د بلخ زور بنار، د ننگرهار ولایت هډه، په دې برخه کې، درې ښکاره بېلگې گڼل کېدې شي.

د اوږو له مخې له یوې سیمې څخه، چې تراوسه یې لاهویت څرگند شوی نه دی، د سرو زرو یوه زیاته اندازه اثار کشف شوي دي. له دې سیمو څخه یوه، کېدې شي په ۱۱ میلادي پېړۍ کې د سلطان سنجر مقروي، چې د فاریاب ولایت قیصار ولسوالۍ ته نږدې دی. ویل کېږي، له دې ځایه د ناقانونه پلټنو په پایله کې تر ځمکې لاندې، له پنځه ویشتمتره ژوروالي څخه د سرو زرو مرصع تاج، د سپینو زرو یوه مرصع کوزه، زیات شمېر مجسمې، لوښي، لاجورد او د سرو زرو دوه کیلو گرامه پوډر ترلاسه شوي دي. دا چې رښتیا دي که نه؟ نه

پوهېږم. د پوهانو لپاره یو بل ارزښتمن کشف پر ۱۹۴۲ کال، د پلخمري په شمال کې، د رباطک له پلټنو څخه، د باختري ډبرلیک ترلاسه کېدل دي، د پوهانو په اند دا ډبرلیک په دویمه میلادي پېړۍ کې د کنشکا په نوم، د کوشانیانو د دین او تاریخ په باب معلومات لري او د کوشانیانو د عصر په اړه د ټولنیزې بیا کتنې وسیله ګرځېدلی شي.

موربه په دقیق ډول هېڅکله هم پوه نه شو، چې کوم شیان له دې ځای څخه ورک شوي دي، خو کوم شی چې موربه زیاته خواشینی پیدا کوي، د دې سیمو هغه علمي څرګندونې او مدارک دي، چې هېڅکله د هغو پر کشف نه بریالي کېږو، دا زیان جدي او نه جبرانېدونکی دی، ځکه چې هنري هستونې هېڅکله په یوه خلا کې رامنځته کېدې نه شي.

د یو لرغوني فرهنگ د ژوندې پاتې کېدو په باب، چې پر کوم څیز باندې باید پوه شو، هغه دا دی چې اثار یې باید په همغه سیمه کې مطالعه شي. د افغانستان د ډبرو لرغونو سیمو په باب نور دا امکان له منځه تللی دی او په پایله کې یې علمي کار ته ستر زیان رسېږي.

د کابل موزیم یوه بې مثالې ځانګړنه دا وه، چې د هغه ټول کلکسینونه، د پوهنیزو پلټنو په نتیجه کې اوډول شوي او خپرل شوي وو. همدارنګه د هغه زیات اثار بې مثالې او بې ساري وو، نه یوازې دا چې کولای یې شول، د افغانستان فرهنگ او تاریخ ښه وځلوي، بلکې د نړۍ د فرهنگي میراثونو

د ځلا لپاره هم مرستندوی او گټور وو. تالانگر او غله د گناه او پنبېمانۍ هېڅ ډول احساس نه لري. هغوی یوازې د پیسو لپاره دا کار سرته رسوي. هغه بهرنيان چې د افغانستان د تاریخ او فرهنگي اثارو پر ارزښت پوهېږي او د اثارو د سوداگرۍ له ارزښت څخه خبر دي، د دې اشخاصو د پیسه دوستۍ له انگېزو څخه گټه پورته کوي. معامله کوونکي کوم پرنسیپ نه لري او د نړیوالو کلکسیونرانو د هیلو په پام کې نیولو سره، د نویو را پیدا شویو غلو او خپلو افغان ایجنټانو له حرص سره یوځای، هماهنگ عمل کوي. د غلا شویو اثارو له خطرناکو او روزل شویو نړیوالو شبکو سره په ټینګه اړیکې لري. په دې کار کې تر بېلابېلو کچو، د دولتي ادارو فاسد کار کوونکي هم برخه لري او له پاکستان څخه تر اروپا، جاپان او امریکا پورې همدا عملیات ترسره کوي.

رښتیا خبره داده، چې د ستونزې د څېړنې او بنسټیز حل لپاره، د افغانستان مسوولې دولتي ادارې، ډېر لږ خلک هڅوي، چې خپلو ویارلو بډایو میراثونو ته پاملرنه وکړي. د پوهانو او علماوو ډلې، خلکو سره خپله پوهه ډېره لږه شریکوي او کم تبلیغ کوي؛ په هېڅ ځای کې د بنوونځیو زده کوونکو ته د خپلو تېرو فرهنگي بډاینو په باب څه نه وربښودل کېږي.

تر جگړو دمخه وختو کې ډېر د هېواد کم شمېر ځوانانو کابل موزیم لیدلی او کتلی و. اوس د هېواد ځوان پښت اکثره تر

هېواده بهر، په جلا وطنۍ کې ژوند تېروي او د هغو ارزښتونو او مفاهيمو په باب چې يو وخت يې په هېواد کې موجود وو، پر هېڅ شي نه پوهېږي.

دا يوه سخته ماتې گڼل کېږي، د يوې ملي ستراتيژۍ د نشتوالي له کبله، هېڅ يو تحصيل کړی مسلکي شخص، په يوازې ځان او د عامه افکارو له همدردۍ او درک پرته نه شي کولای، په اوسنيو شرايطو کې د ښه والي لپاره هيله ولري. په ډېرو برخو کې د مالي سرچينو د پيدا کولو په اندول، پر فرهنگي ميراثونو باندې د خلکو د پوهېدو کار مشکل دی. په نورو هېوادو کې، هغه وخت چې چټک اقتصادي پرمختگ، ښاري کېدنه او کورني کرکېچونه د دې سبب گرځي چې د فرهنگي اثارو پر وړاندې بې تفاوتې څرگنده شي، نو مختلفې ډلې د فرهنگي او تاريخي اثارو د له منځه تللو د مخنيوي په خاطر جوړېږي. کولای شو د هغو له تجربو گټه پورته کړو. له اوسنيو اړتياوو سره سم بايد په ټولو سطحو کې د پرېکړو د سرته رسولو لپاره يو لړ غونډې او ورکشاپونه په پام کې ونيول شي. د عامه افکارو د پوهې لور تيا، د دې غوښتنه کوي، چې سيمه ييز او سېدونکي، د ساختماني پلان جوړولو او د اوسېدو د چاپېريال له متخصصينو، دولتي کارکوونکو، ناحکومتي سازمانونو د ماینپاکی گروپونو له نړيوالو تمويلونکو او متخصصينو سره يوځای شي. که چېرې د خپرونې او تبليغ لپاره دا لېوالتيا په عمل کې پلې

شوه، په هغه حالت کې بايد تحصيل کړی پرسونل، په دې برخه کې تياری ونيسي.

بې له شکه، خنډونه شته، په دولتي دستگاه کې يو شمېر کسان، ناحکومتي سازمانونه، ټولني او تمويلونکي د فرهنگي ميراثونو د له منځه تلني پر جدي خطر باندې، يو شان خبر نه دي او فرهنگي مسايلو ته يوشان د لومړيتوب په سترگه نه گوري. ان دا چې ځيني په بشپړ ډول د فرهنگي فعاليتونو د پراختيا او ساتني لپاره د بودجې د لگښت مخالف دي، بشري مرستو ته د لومړيتوب حق ورکوي او پر دې برخه پيسې لگوي. خو بيا هم د خوشالي ځای دی، چې د ځينو استثنا تو يادونه وکړم او د مابين پاکی له ځينو موسسو او د ملگرو ملتونو د بشر د اسکان له مرکز (هبيتات) څخه، د فرهنگ په برخه کې د مرستو او پرله پسې ملاتړ له امله، مننه وکړم.

په هر ډول موږ بايد داسې افغانان، نه يوازې په افغانستان، بلکې په اروپا، امريکا او پاکستان کې ولټوو، چې يوروشانه ليد او له خپلو فرهنگي ميراثونو سره مينه لري او په دې برخه کې ځواکمنه مبارزه وکړي. دا يوه مهمه اړتيا ده، يوازې قانون او روزنيز پروگرامونه به په دې برخه کې د لېوال شخص له لارښوونې پرته هېڅ ډول اغېز ونه لري.

له مثبتو عواملو څخه يو دا دی چې نړيوال سازمانونه دمخه شوي او حاضر دي په دې برخه کې مرسته وکړي. په دې موسسو کې يونسکو، د موزيمونو نړيواله شورا (ايکوم) او

د فرهنگي ميراثونو نړيوالې کمېټې د ۱۹۹۷م کال د ۱۲مياشتې پر ۸ مه نېټه د افغانستان د فرهنگي ميراثونو په اړه يو پرېکړه ليک تصويب کړ. په هغه کې د افغانستان فرهنگي ميراثونو ته د متوجه گوانونو په باب خواشيني بنکاره شوي او له مقاماتو څخه غوښتل شوي، چې دا ميراثونه وساتي او له نړيوالو ټولنو هم غوښتل شوي، چې ټول لازم امکانات يې په واک کې ورکړي. داسې لارې چارې بايد ولټول شي، چې له دې وسيلو نه گټه پورته کړو او له دې ډول لېوالتياوو څخه کار واخلو.

په بېلابېلو خواوو کې د دفاع او تبليغ کارونه، لومړۍ گڼل کېږي. د دې هدف لپاره پر ۱۹۹۴م کال، په اسلام باد کې د افغانستان د فرهنگي ميراثونو د ساتنې انجمن سپک (SPACH) تاسيس شو. د سپک لومړنی هدف دا و چې په هېواد او تر هغه بهر، له انفرادي اشخاصو، سازمانونو او موسسو سره، د اطلاعاتو راکړه ورکړه وکړي او اړيکي ورسره ټينگ کړي. دې انجمن د خپلو غړو د همکارۍ په واسطه وکړای شول، د موزيمونو، لرغونو سيمو، تاريخي ابداتو، اثارو او معمارۍ له وضعیت څخه، د عکاسۍ يو کتلاک برابر کړي.

د موزيم د پاتې اثارو د تشييت او راجستر ترڅنگ، بايد د موزيم لپاره په عاجل ډول د امنيتي اسانتياوو د برابرولو غم وخورل شي. دوی د سروې او څېړنې له هئيتونو سره مرسته کوي، د مطبوعاتو او عامه مبلغينو له لارې عامه اړيکي

پراخوي. د افغانستان د فرهنگي او تاريخي ميراثونو د ساتنې انجمن، چې د افغانستان له مسلکي شخصیتونو څخه جوړ دی، پر ۱۹۹۷ کال له پلان وزارت سره ثبت او راجستر شوی دی.

د قانون خپرول او تطبیق:

په افغانستان کې د فرهنگي ملکیتونو د ساتنې لپاره په نړیواله سطحه زیات غړونه پورته شول. د افغانستان لپاره د بشر حقوقو په چارو کې د ملګرو ملتو ځانګړي استازي، د ملګرو ملتو د بشر حقوقو ځانګړي کمیسیون ته د خپل گزارش د وړاندې کولو پړوخت، د بشر له حقوقو څخه د اساسي تخلفاتو په توګه، په پرله پسې ډول د افغانستان د فرهنگي میراثونو د لوټ او تالان یادونه کړې ده.

د ملګرو ملتونو عمومي جرګې د ۱۹۹۷ کال د فبرورۍ پر ۱۳مه، د افغانستان په باب په اړوند پرېکړه لیک کې، د سولې او فرهنگي ملکیت ترمنځ پر مستقیم ارتباط ټینګار وکړ. د خپلې غوښتنې د تکرار په دوام کې یې د افغاني ډلو د موافقې غوښتنه وکړه، چې د افغان ملت د فرهنگي میراثونو د غلا د ټولو ډولونو، ناوړه عملونو او ناجایزه ګټې مخه ونیول شي او ودرول شي.

د افغانستان تېرو حکومتونو، په دې برخه کې په بشپړ ډول مناسبې هڅې ترسره کولې. د کابل موزیم، د موزیمونو د نړیوالې شورا پوره او کره غړی و او له نړیوالو معیارونو سره سم یې ټول هغه قوانین او مقررات، چې د دې شورا له خوا، په ځانگړي ډول د گمرکي مقرراتو د درناوي په برخه کې وو، منلي او هم یې د مشکوکو او بې اسنادو اثارو، له تاوان پرته ضبط او نیولو ملاتړ کړی او هغه یې په عمل کې پلي کړي وو. د تاریخي او فرهنګي اثارو قانون په ډاگه څرګنده کړې ده، چې منقول او نامنقول اثار، پلټل شوي او که تر خاورو لاندې دي، د افغانستان په خلکو پورې تړلي دي. خلک او حکومت د هغو د ساتنې مسوولیت لري، نوموړي قانون په تاریخي ودانیو کې هر ډول بدلون منع کړی او ساختماني موسسې یې مکلفې کړي، چې که چېرې یو تاریخي اثر او لرغونې ساحې ته، د کار پر وخت زیان رسېږي، نو دوی مجبوره دي د بنسټیزې چارې تر پیدا کولو پورې کار ودروي. کله چې پلخمرې ته نږدې د کوشانیانو معبد، د سرک د جوړېدو پر وخت ولیدل شو، چې په یوناني لیک هلته ډېرې لیکنې شته، نو په علمي ډول وپلټل شو.

دغه راز قانون حکم کړی، چې په شخصي ځمکو کې پیدا شوي تاریخي اثار، د خلکو ملکیت دی او اشخاص د هغو د خپلوني حق نه لري. البته پر ورو اثارو باندې دا قانون تل د تطبیق وړ نه دی، خو کولای شي د لویو ساحو، لکه د میرزکې

د خزانې پروړاندې، ډراماتيک برياليتوب ولري. که څه هم ميرزکي په ډاگه کړه چې څنگه د ناقانوني فعاليتونو پر وړاندې د قانون تطبيق له ماتې سره مخ شو. په دې قانون کې د غلا شويو اثارو د مخالفت په اړه مهم مطالب ځای شوي دي. د ۱۹۴۷ کال پر مې د پکتيا د گرديز د شمال ختيځ په ۵۳ کيلو مترۍ د ميرزکي کلي په يوه څاه کې، د مسکوکاتو د يوې لويې برخې د ناڅاپي کشف خبر کابل ته ورسېد. د ساحې د څېړنې لپاره د ملي موزيم لېږل شوی هټيت، د ۱۲ زرو هندي، يوناني، گريکو، باختر، اندوگريک، اندوبتي، اند-پارتي او کوشاني مسکوکاتو پر کشف بريالی شو. د هغو تاريخ له څلورمې قبل الميلا د پېړۍ څخه د ميلادي پېړيو تر لومړيو پورې رسېده. وضع شوی قانون، په ميرزکه کې د مسکوکاتو د ناقانونه راټولونې د ودرولو سبب شو.

پر ميرزکي باندې دويم برید پر ۱۹۹۲ کال، هغه وخت ترسره شو، چې د کلي په شاوخوا کې استوگنو خلکو په ډله بيز ډول پر پکړه وکړه، چې په ډېر سيستماتيک ډول له سره کېندنې پيل کړي. يوه دولس کسيزه کمېټه جوړه شوه، چې د پلټنو سرپرستي وکړي، له پاکستاني معامله کوونکو سره خبرې اترې پرمخ يوسي او د هغو له خرڅلاو څخه لاسته راغلي گټه، د کلي پر خلکو ووبشي. د کلي خلکو هر يوه د کيندنو د لگښت لکه يو جنراتور، واټرپمپ او بشري ځواک د اخیستلو لپاره

پنځوس زره پاکستانی روپۍ لگولې وې. میرز که د مسکو کاتویو ډپر لوی مدفن دی.

دا خزانه له سرو زرو، سپینو زرو او برونزي مسکو کاتو څخه جوړه وه، چې ټول وزن یې دوه درې ټنه اټکل شوی و. د سرو او سپینو زرو شاوخوا ۲۰۰ کیلو گرامه شیان لکه گانه، جامونه او مجسمې هم وو، چې په ډبره چټکۍ سره د کلکسیونرانو او بهرنیو معامله کوونکو په لاس، مخکې تردې چې پوهان د هغوی هویت تثبیت او مطالعه کړي، لا درکه شول.

دا اثار د معامله کوونکو په لاس، په ډبره گرانه او لوړه بیه په پېښور او اسلام اباد کې وپلورل شول، خو له هغو څخه د لاسته راغلو پیسو ډبره لږه برخه بېرته میرز کې ته لاړه. په حقیقت کې اصلي پانگه اچوونکو، په ډبرې سختۍ سره وکړای شول، د خپل لگښت جبران وکړي او ډبره لږه گټه ورڅخه لاسته راوړي. دا عمل د قبیلې د خلکو ترمنځ د سختې بې اتفاقی او اختلاف سبب شو. رسمي او دولتي مداخله لکه څنگه چې پر ۱۹۴۷ کال شوې وه، ونه شوه او ان دا چې د دولت له خوا د هېڅ ډول څارنې امکان نه و. سره له دې چې د پروفیسور رباني حکومت د لرغونپوهنې انستیتوت ته لارښوونه وکړه، چې سیمې ته یو هئیت ولېږي او د پلټنو مخنیوی وکړي، د لرغونپوهنې مدیر یادونه وکړه، چې په پکتیا کې حکومتي اداره دومره کمزورې وه، چې ویې نه کړای شول، د لرغونپوهنې د هئیت لپاره یو شمېر ساتونکي برابر

کړي. پر ۱۹۹۷ کال دا پلټنې ودرول شوې. طالبانو ځان د دې کار د اجرا مدعي وښود، خو حقيقت دا دی چې د پلټنو چارو د پانگه اچونکو کمزورتيا، د جنراتورونو او مزدورکارانو د فعال ساتلو لپاره د بودجې کمښت او تر ټولو مهمه دا چې د کشف شويو شيانو د گټې د وېش پر سر، د قبيلې د خلکو ترمنځ د اختلافاتو زياتوالی، د دې پلټنو د بندېدو اصلي علت و. بيا هم بېرته دې ته راځو چې اثارو ته د زيان رسولو د مخنيوي، ممانعت او يا لږ تر لږه د لرغونو ساحو د تخريب د کمولو لپاره څه ډول گډه قانوني عمل وکړو؟ په خواشيني سره دا واقعيت مو مخې ته ودرېږي چې افغاني ادارې د خپلو قوانينو تر حوزې بهر، پر ناقانونه فعاليتونو باندې ساده کنټرول هم نه لري. د فرهنگي ملکيتونو د ساتنې په باب پرله پسې دولتي اعلاميو کوم څرگند اغېز شيندلی نه دی. طالبانو د پخوانيو حکومتونو ټول نافذ قوانين ملغی اعلان کړي، خو د غلا شويو اثارو د بيا لاسته راوړنې او ساتنې، د لرغونو سيمو او عامه پانگې د تثبيت په باب ابلاغيې يې له پخوانيو قوانينو سره سمون خوري. څو اثار ونيول شول، خو د موزيم د اثارو د بېرته گرځونې په اړه د هغو د اعلاميې په ځواب کې کوم عکس العمل ښودل شوی نه دی. هغوی د مکافاتو پر ځای د شرعي سزا د ورکړې ژمنه کړې ده. د پلټونکو حرص او طمعي ژوندی دي. له اجرائيوي ضمانت پرته يوازې تشې ابلاغيې کېدای شي معکوسه نتيجه ورکړي.

د کابل ادارې، د جلال اباد په غوچک کې د نا قانونه کیندنو په باب، تر هغې وروسته چې د بي بي سي راډيو له خوا په دې اړه تبليغات ترسره شول، د شريعت غبر راډيو له لارې له ټولو خلکو غوښتنه وکړه، چې لرغوني اثار په خلکو پورې اړه لري او هغه شيان چې تر لاسه کېږي، بايد دولتي مقاماتو ته تسليم شي. د اعلاميې تر خپرېدو يوه اوونۍ وروسته په دې سيمه کې ټول شيان ورک شول.

همدا راز، ستونزې هغه وخت لا سختېږي، له داسې کم زده کړو طالبانو سره مخامخ شو، چې لوړې زده کړې نه لري او د ژوندي انسان د عصري تصويرونو د ممنوعيت د فرمان او د هغه فرمان چې د ملت د ميراثونو د غلا، زيان رسولو او غصبولو د مجازاتو په اړه دی، توپير نه شي کولای. د ساري په توگه په دې اړه کېدی شي د يو طالب قوماندان د هغو څرگندونو يادونه وشي، چې د باميانو د محاصرې پر وخت يې د ۱۹۹۷م کال د څلورمې مياشتې پر ۱۹مه نېټه کړې وې. ده ويلي وو چې د باميانو تر فتحې وروسته به د بودا ((بتان)) والوزوي د نړيوالې ټولنې، د ملگرو ملتونو سازمان د سرمشري او د يونسکو د عمومي مدير د ټينگ عکس العمل له کبله، د هماغه کال د اپريل پر ۲۸ کندهار کې د طالبانو مشرتابه يوه بيانيه خپره کړه، چې د باميانو د بودا الوزول يې رد کړي وو او يو ځل بيا يې ژمنه وکړه، چې ټول لرغوني ميراثونه ساتي. دا چې د طالبانو ليکې په بشپړ او درست ډول

د هغوی د پیغامونو پر محتوا او مانا پوهېږي او که نه؟ د تشویش وړ بله مساله ده او یو بل عامل دی.

خرگنده ده چې په افغانستان کې د یوې مسوولې او اغېزمنې ادارې نشتوالي، زیاتې ستونزې او مشکلات رامنځته کړي او د یوه باثباته مرکزي حکومت تر جوړېدو پورې به د هغو حل تقریباً ناممکن وي. ضرور ده وپوښتل شي هر کله چې اثار تر هېواد بهر ته ایستل کېږي، څه باید ترسره شي؟ په نړیواله کچه هم ورته ځنډونه شته یو شمېر سازمانونه او مسلکي دولتي ادارې تیارې دي، چې د ورکو شویو اثارو په پلټلو کې مرسته وکړي، خو څرنگه چې افغانستان پر ۱۹۷۰ کې د فرهنګي ملکیتونو د ناقانونه لېږدوونې، واردوونې او صادرونې د مخنیوي او منع کولو لپاره، د یونسکو کنوانسیون لاسلیک کړی نه دی، نو نه شي کولای په دې برخه کې کوم کار وکړي. د رباني له حکومت څخه زیاتې غوښتنې وشوې، چې له هغه سره یوځای شي، خو د کابل سیاسي صحنې ته د طالبانو په راتګ سره دا کار بریالی نه شو. تراوسه پورې د ملګرو ملتو سازمان، طالبان په رسمیت پېژندلي نه دي، ځکه نو په دې برخه کې زیات کار ترسره کېدی نه شي.

ان له قانوني ملاتړ پرته، ډېر او تر حده زیات کار ته اړتیا ده، چې د حقوقپوهانو، قضاوت او دا چې په افغانستان کې څه تېرېږي، د ګمرکي سرچینو احساس راوپارول شي. د لویډیزو هېوادونو پېچلي قوانین ګډې وډې نتیجې لري. د ۱۹۹۷ کال

پر اکتوبر یوې بریتانوي محکمې پرېکړه وکړه، چې که چېرې د باگرام د عاج دوه ټوټې د گمرک په واک بریتانیې ته داخل شي، هغه به د (فیلانو) د ملاتړ په باب، د اروپا د سوداګرۍ ټولني د تړون له مخې، مصادره شي. په دې پرېکړه کې په دې باب، چې نوموړي اثار د زرو کلونو قدامت لري او د کابل له موزیم څخه غلا شوي، هېڅ ډول یادونه نه ده شوې. د اثارو پاکستاني مالک، هغه بېرته پاکستان ته راوړل او اوس په دې غلا شویو اثارو د پیسو د لاسته راوړلو په لټه کې دی.

په دې ډول، په لنډه موده کې زیات شمېر مسوولو او با احساسه افغان شخصیتونو، ته د گڼو او پراخو هلو ځلو د پیلولو مسوولیت راجع کېږي. د دې لیکنې له غمجنې محتوا سره سره بیا هم دا لیکنه د بېرنيو هڅو لپاره یو امکان دی، چې وکړای شي یو داسې تهداب او بنسټ کېږدي چې د هغه له مخې یوه ګټوره مانيزه کړنلاره پرې جوړه شي. دا لومړیتوبونه کېدی شي، پر لاندې ډول په ګوته شي:

لومړیتوبونه:

له لاندې لارو څخه باید په ټولو برخو کې ګټه واخیستل شي، چې د افغان مسوولینو ترمنځ د دفاع او احساس روحیه پیاوړې شي.

– انفرادي اړیکې؛

– سیمینارونه او ورکشاپونه؛

د افغانستان رسمي ادارې بايد وهڅول شي، چې خپل مسووليتونه ومني او په مختلفو برخو کې بنسټيز تجهيزات او وسايل برابر او پيدا کړي.

داسې رغوونکې هڅې بايد ترسره شي، چې د هغو پر بنسټ د ستونزو د حل لپاره يوه نوبتگره ستراتيژي جوړه شي. دا ستراتيژي بايد داسې نوي معيارونه او سياستونه طرح کړي چې د هغو له مخې، نوي او ضروري ارقام راټول شي.

نامناسبو ځايونو ته د فرهنگي ملکيتونو د بېخايه کېدو مخنيوی؛

د بنسټيزو په تعليمي نصاب کې د فرهنگي ميراثونو اړوند موضوعگانو ځايول؛

د کادرونو د روزنې په برخه کې هڅه او هاند چې د ساتنې او ترميمونې خدمتونه ترسره کړي.

په هېواد کې بايد افغاني ټولني وهڅول شي چې: د زياتې لېوالتيا او نوبتونو لپاره ځينې ډلې پر کار وگوماري.

د ورکشاپونو، لکچرونو، نندارتونونو، راډيويي پروگرامونو او د ساده او عام فهمه خپرونو د جوړولو له لارې د عملياتي گروپونو او روشنفرانو د همکارۍ راجلبول.

په بهرنيو هېوادونو کې د افغاني ټولنو لپاره:
د افغانستان د هغو غلا شويو اثارو لپاره چې په بهرنيو
هېوادونو کې پلورل کېږي، د هغو پروړاندې د يو ځواکمن
کمپاين له لارې په هغو هېوادو کې د مېشتو زړه سواندو او
پوهو افغانانو تشخيصول.

— په کومو هېوادونو کې چې دوی مېشته دي، د هغو
هېوادونو له څېړنيزو ادارو سره، د هغو اثارو د بېرته
راگرځونې په باب د اړيکو ټينګول، چې په ناقانونه توګه د
افغانانو او يا بهرنيانو په واسطه هلته وړل شوي دي.
د بهرنيو حکومتونو، نادولتي سازمانونو او

تمويلونکو دندې:

— د نړيوالو فرهنگي سازمانونو د اعلاميو او څرګندونو
څارنه او له هغو سره د لېوالتيا او همکارۍ څرګندول.

— د فرهنگي ميراثونو او د ژوند چاپېريال د ساتنې د ملاتړ
شبکو ټينګښت او پياوړتيا.

— د ژوند د ښه والي او څرنگوالي لپاره د فرهنگي ميراثونو د
ارزښت په اړه د پوهې زياتول.

د معلوماتو راټولول:

— د پوهو او مسلکي اشخاصو تشييتول.

— له فرهنگي ملکيتونو او سيمو څخه د ډاډمنو ارقامو
راټولول.

د بېړنيو ترميماتي اړتياوو په باب د معلوماتو راټولول.
د ابداتو او سيمو د لست ثبتول او برابرول.
په کتابتونو کې د ورک شويو اثارو پر ځای، د نويو اثارو
ايښودل او د هغو ځای ډکول.

د معلوماتو خپرول:

د ټولو ډله ييزه رسنيو، مجلو، خپرونو، پوسترونو،
تلویزيون، راډيو او نورو له لارې د لکچرونو ورکول،
سيمینارونو او ورکشاپونو جوړول.
له تصویرونو سره په پښتو او دري ژبو، د ساده موادو
چاپول او د ښو معلوماتو خپرول.

د کادرونو روزل:

د روزل شويو کادرونو د هويت ټاکنه او تشبیت.
د موزيم، ارشيف او تاريخي ابداتو د سروې او ترميم د کار
کوونکو لپاره د اساسي کورسونو جوړول.
له پوهنيزو او څېړنيزو تجهيزاتو او موادو سره د اشنایي
لپاره د انگلیسي ژبې زده کړې او مطالعې ته د ټاکلو اشخاصو
هڅول.

د تخنیکي وسايلو د کارونې او د چارو د ښه والي له لارې،
د فرهنگي ميراثونو د ملاتړ لپاره، له سيمه ييزو رضا کارو ډلو
سره همکاري.

د متخصصينو تبادلې:

د نړيوالو شبکو له لارې د با اهميته ترميماتي کارونو لپاره د لرليدونو (دورنماوو) ترلاسه کول.

د اشخاصو او اسنادو د يو معلوماتي جدول ترتيبول.

د پورتنیو ټولو هدفونو لپاره د مالي پانگې برابرول.

دې لومړيتوبونو ته د پاملرنې راگرځول به زيات وخت وغواړي، چې د بې تفاوتۍ هغه واکمن سيوري له منځه يوړل شي، چې د اکثريت اندود (د فکر طرز) يې کرخته کړی دی او فکر کوي چې له دې ځنډونو څخه تېرېدل، ناممکن دي او ځاني هڅې گټه نه لري.

په واقعيت کې ستونزې ډېرې ژورې دي، خو کوچنۍ هڅې کولای شي د افرادو د الهام لپاره داسې يو مناسب او دوستانه چاپېريال رامنځته کړي، چې له ماضي څخه خبر شي او د راتلونکو فرهنگي لاسته راوړنو لپاره لاره چاره برابره شي. د فرهنگي ملکیتونو د ساتنې لپاره د مثبتو لارو چارو رامنځته کول، د چاپېريال او سيمې د ساتنې باعث کېږي او په پای کې د فرهنگ او چاپېريال په باب د هر اړخيزې ملي پوهې د لوړتيا سبب گرځي. دلته به ترې په انتخابي توگه يادونه وکړو:

د لرغونو سیمو او تاریخي ابداتو د لومړیتوبونو او سنی وضعیت:

د تاریخي ابداتو، د لرغونو ساحو د اثارو او مهندسی په باب د معلوماتو سرچینې، د سپک SPACH د عکاسی کتلاکونه دي.

موزیمونه:
د کابل
موزیم: د
۱۹۹۲-۱۹۹۲
کلونو ترمنځ
په هر اړخیز
ډول لوبې شوی
دی.

د همدې
نامنقول
موزیم: پر
۱۹۸۱ کال د
جگړو له کبله
ویجاړ او تر
هغه وروسته

تلا شوی دی.

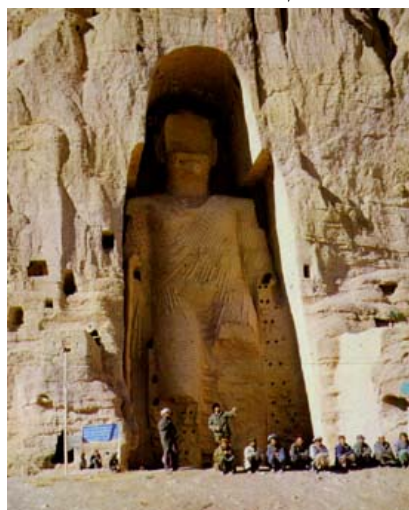
د هرات موزیم: پر ۱۹۹۴ کال کې د هرات په بالاحصار کې بیا پرانیستل شوی، خو د هغه اثار په دقیق ډول تنظیم شوي نه دي.

د افغانستان مرکزی

سیمه-بامیان:

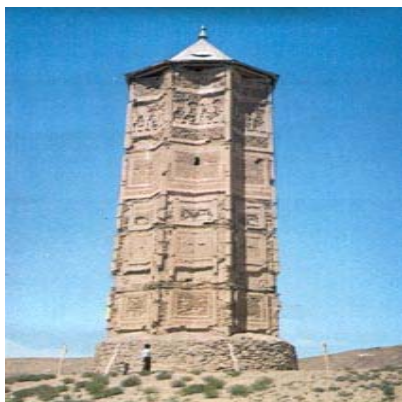
د لویو مجسمو په ګډون له درېیمې څخه تر اتمې میلادي پېړۍ پورې بودایي مجتمع په مناسب حالت کې دي. دېوالي نقاشي د طبیعي پېښو له ګواښ سره مخ شوي او د بېرني-پاملرني غونډته کوي.

پاملرني غونډته کوي.

غزني:

له درېیمې میلادي پېړۍ څخه تر اتمې میلادي پېړۍ اړوند د سردار تپې بودایي مجتمع، چې د ایتالیانو له خوا یې پلټنه شوې وه، د له منځه تلو په حال

کې ده.

د سلطان محمود غزنوي (۹۹۸-۱۰۳۰م) د مقبرې حالت ښه

دی.

په ۱۲مې ميلادي پېړۍ پورې اړوند، د غزنويانو د دورې د درېيم مسعود مانۍ چې د فرانسويانو له خوا کيندل شوې وه، لوت شوې ده.

د غزنويانو د عصر مینارونه (۱۲مه ميلادي پېړۍ) د پېښور د اغېز له کبله، پاملرنې ته اړتيا لري.

د ۱۲ ميلادي پېړۍ پر وروستيو په غور ولايت کې د غوريانو د عصر مینار جام طبيعي عوارض او د سيند له غاړې د اوبو د راپورته کېدو له امله د هغه ټينگښت او ساتنه بېرني اړتيا گڼل کېږي.

د تیمور شاه

مقبره ۱۷۹۳م:

د تیموریانو په

دود جوړه شوې

ودانۍ، په جدي

ډول د ويجاړۍ

په حال کې ده. بې

بې له منځه تللی

، بېرني

ساختماني ترميم ته اړتيا لري.

په ۱۷ ميلادي پېړۍ کې د مغولي دورې بابر بن: د

جگړې په اثر د بابر

مقبره (۱۵۳۰ م)

مرکزي جومات

(۱۲۴۶ م) زيـانمن

شوي، پر ۱۸۸۳ کال

جوړ شوی پاويلون د

جگړې له کبله ويجاړ شوی او حرم سراي د بمبارۍ په وجه وران

شوی دی. د بن وني وهل شوي او د سون موادو په توگه ترې

کار اخيستل شوی دی.

زور بنار:

د ۱۸-۱۹ م

پېړۍ يو لړ

ودانۍ له

گچي او

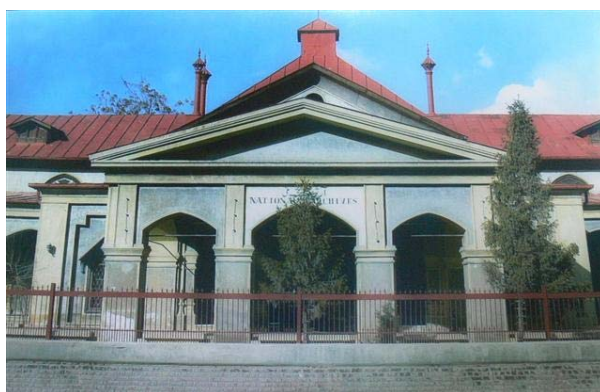
حکاكي بنکلا

سره د خاورو

پرې بدلې

شوي دي.

ملي ارشيف ودانى: پر ۱۹۷۳-۱۹۷۸م کال د ملي ارشيف

لپاره ترميم
شوه، د جگړو
له کبله يې
زيانونه
وزغمل، خو
بيا يې هم
حالت ښه دى.

بوستان سراى: پر ۱۸۹۲ ودان شوى حرامسراى د
بوستان سراى لپاره: لازمه څارنه يې نه ده شوې. يو وخت د
ترانسپورت د ډيپو په توگه ترې گټه پورته کېدل. پر ۱۹۹۲
کال د تاريخي ابداتو د ساتنې د رياست له تفاهم پرته په غلطو
مشورو، د ښاروالۍ په واسطه ترميم شوى دى. د گچو د
کارونې او د لرگيو د باندې برخې ښکلا يې په ښه حالت کې
ده، خو ځينې داخلي برخې يې له منځه وړل شوي دي.

باغ بالا: د ۱۸۹۳م کال اړوند ماني چې پر ۱۹۲۲ کال بيا
ترميم شوه، د جگړې له کبله رسېدلى زيان يې ناخيز و، ترميم
شوې وه، خو د سياف ډلې له هغې څخه مېلمستون جوړ کړ او
اوس د طالبانو د قوماندانۍ مقر دى. له همدې کبله له ويجاړۍ
سره مخ ده.

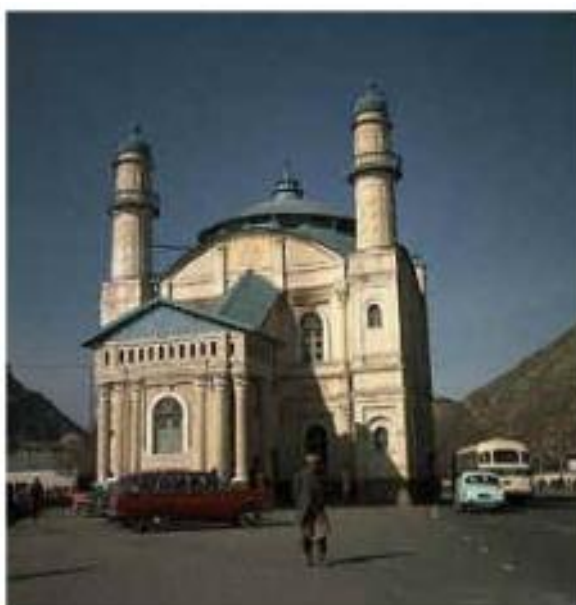
ستوري ماني: د بهرنيو چارو وزارت اړوند پر ۱۹۰۱ کال

جوړه شوه او په
۱۹۱۲-۱۹۱۵ کلونو
کې نورې زياتونې
په کې وشوې او
نورې برخې ور
پورې وتړل شوې.
پر ۱۹۹۵ کال يې

په سالون کې نوي زياتون راوستل شو.

د شاه دو شمشيره جومات:

د ۱۲ مې م
پېړۍ د
جومات پر
ځای، دهغه
ودانۍ پر
۱۹۲۰ کال
جوړه شوې
ده، په نښه
حالت کې
ساتل کېږي.

د کابل خنډې:
د چکریو مینار: د
لومړنیو میلادی پېړیو
بودایي مینار د
توغندیو د لگېدو له
امله زیانمن شوی و،
خو د هغو د لایلو له
مخې چې تراوسه
خرگند شوي نه دي، د
۱۹۹۸ کال په اپریل
کې نړېدلی دی.

گلدره: ۴ میلادی پېړۍ پورې اړوند د بودایي معبد او
ستوپه مجتمع، په پراخ ډول، د سیمه ییزو قوماندانو له خوا
د اثارو د ترلاسه کولو او غلا کولو لپاره پلټل شوي ده.

چهلستون:
د ۱۸۸۸ کال
یوه ودانۍ وه
چې پر ۱۹۰۵
او ۱۹۵۰ کال
په کې نور
بدلون راوستل

شو. د لویو جگړو له امله د خاورو پر ډېری، بدله شوي ده.

د دارالامان مانی:

پر ۱۹۲۳
کال د
حکومت د
مرکز په
توگه
وپیژندل
شوه او
جگړو هغې

ته دروند زیان اړولی دی.

د تاج بېگ مانی: پر ۱۹۲۴ کال پورې دې اړوند مانی لږ
زیان لیدلی دی.

پغمان: دا د وښی استوگنځی و، چې پر ۱۹۲۰ کال جوړ شوی،
د ښکلو مانیو، تیاترونو او هوټل په گډون، په قصدي ډول پر
خاورو بدل شوی، چې دلیل یې تراوسه څرگند نه دی. جگړو
هغه ته زیات زیان اړولی، جومات یې د سیمې د خلکو له خوا
تر بیا جوړونې لاندې دی.

د افغانستان لويديځ:

هرات:

جامع جومات:
پر ۱۲۰۰م کال د
غوريانو پروخت
جوړ شوی او په ۱۵
میلادي پېړۍ کې
د تیموريانو په
واسطه ترمیم او له
۱۹۴۳ کال راپه
د پخوا یې بنسکلا

ته نوره پاملرنه هم کېږي. له جگړې څخه رسېدلي زیانونه یې
ترمیم شوي او په ښه ډول ساتل کېږي.

د مالان پل: له ۱۵۰۲
کال څخه شتوالی لري.
جگړو ورته زیان رسولی
او د ۱۹۹۴-۱۹۹۶ کلونو
ترمنځ په ناسم (نافسي)
ډول ترمیم شوی دی.
د امام فخر رازي
جومات او مزار:

د ۱۳ م پېړۍ اړوند،
جگړو هغه ويچار کړي
او د پانگوالو خلکو له
خوا نامناسب ترميم يې
نيمگړی پاتې دی.

د مصلی مینارونو
مجتمع: د ۱۵ پېړۍ د
تیموریانو د وخت اړوند

د گوهر شاد مقبره چې د جگړو له کبله د هغې د گنبدې د کاشی-
زیاتې برخې له منځه تللي دي. هغه ونې چې پر ۱۹۴۰ کال د
ساتونکي دېوال په توگه د جون- سپتمبر د میاشتې د ۱۲۰
ورځني باد په مقابل کې ایښودل شوي وې، له منځه وړل شوي
دي. په دې سیمه کې له شپږو موجودو مینارونو څخه یو یې د
یو توغندي په واسطه له منځه تللی او دوه نور یې د توغندي له
مستقیم لگېدو سره سره ولاړ پاتې دي. هغو ته له مخامخ خطر
سره سره د ځینو جنجالونو د شتوالي له کبله د هغو د ترمیم کار
ځنډول شوی دی.

گازرگاه: د تیموریانو په واسطه په ۱۵ میلادي پېړۍ کې په

کاشیو ښکلی شوی زیارت
د ۱۱ میلادي پېړۍ ستر
صوفي، شاعر او فیلسوف
خواجه عبدالله انصاري ته
ځانگړی شوی دی. د هغه د
مجاورانو له خوا ښه ساتل
کېږي. د مرمرو له ډبرو څخه
جوړه، د یوه حیوان مجسمه
چې هغه ته په ورننوتونکې
دروازه کې ودرول شوې وه.
د طالبانو له خوا لرې شوې ده.

د کرباس حوض: د هرات ښار د لويديځ د غلوار په کلي
کلي له داخلي ښکلاوو سره په تیموري دورې پورې تړلی دی. د
یو ډنمارکي نا حکومتی سازمان ډاکار DACAAR موسسې
په واسطه ترمیم شوی دی.

د محدث زیارت: د تیموریانو د دورې د ۱۵ میلادي پېړۍ
اړوند مدرسه او جومات چې د ۹ م پېړۍ د پوه خواجه
عبدالولید په ویار جوړ شوی و، د جگړې له کبله ورته زیات

زيان او بنستی دی. د مقبرې پر سر د گنبدې ترميم، د خلکو په همکاري، د ډاکار موسسې له خوا پيل شوی دی.

د ظفر تخت: د تیموریانو د دورې د ۱۵مې پېړۍ د تفریح بن و، تر ۱۹۲۲م کال پورې د کارېدو وړ و. پر ۱۹۹۴ کال له یوې مخې له کاره ووت، د مجاهدینو پر وخت د هغه د بیا جوړونې لپاره د هرات د والي تورن اسماعیل خان پلان، پر ۱۹۹۵ کال د هرات ښار ته د طالبانو په راتگ سره عملي شوی نه دی.

د چهار سوق حوض: د ۱۷مې پېړۍ اړوند د عامه اوبو زېرمه، وچه شوې او د له منځه تلو په حال کې ده.

د افغانستان شمال:

د تخار ولایت خواجه غار ته نږدې، تر میلاد دمخه ۲-۴ پېړیو، یو یوناني ښار دی، چې د فرانسویانو له خوا پلټل شوی و. د بلدوزرونو د تونلونو د کیندلو په واسطه هلته په منظم ډول تالان کېدی.

طلا تپه: شبرغان ته نږدې، په لومړۍ میلادي پېړۍ پورې اړوند، د کوشانیانو یوه هدیره، د افغانستان او شوروي لرغونپوهانو گډو کیندنو شپږ قبرونه رابهر کړل، چې له هغو څخه د سرو زرو شاوخوا شل زره اثار لاسته راغلي وو، د دوو ناپلټل شویو قبرونو تالان پر ۱۹۸۰ کال پیل شو.

سور کوتل: پلخمری ته نږدې دویمې میلادي پېړۍ پورې اړوند مذهبي مجتمع، په دې باب معلومات په لاس کې نه شته.

رباطک: په دویمې میلادي پېړۍ پورې اړوند، پلخمری ته نږدې یو سلطنتي معبد، د ۱۹۴۳ کال تصادفي کشف، د بغلان د والي په واک کې دی.

د رستم تخت: د سمنگانو ولایت اییکو ته نږدې په ۴ او ۵ میلادي پېړۍ پورې اړوند بودايي مجتمع او ستوپه غلا شوي او لوټ شوي نه ده.

بلخ:

زور بنار: د ۱۹۹۵ کال له پټو پلټنو څخه د ای خانم یوناني ستونو ته ورته ستنې لاسته راغلي، چې د شخصي کورونو د جوړولو لپاره ورڅخه کار اخیستل شوی دی. ناتایید شوي راپورونه د زیاتو کشفونو خبرې کوي.

د نهو گنبدو جومات: ساساني دوره ۹ ميلادي پېړۍ:
د ساتنې د پوال يې د نړېدو او د گچو برخه يې د اوبو د تويېدو
له خطر سره مخ ده او د ماتېدو له کبله يې يوه ليندۍ له
خطرناک حالت سره مخ شوې ده. بېرني ترميم ته اړتيا لري.
د خواجه ابونصر پارسا زيارت: د تيموريانو د دورې د
وروستيو وختونو اړوند، د هغه د گنبدې د کاشيو ځينې برخې
د توغنديو د لگېدو له امله بې ځايه شوې دي. د ۱۹۷۴ کال
ترميمونه د ناسمې ساتنې له کبله، له خطر سره مخ ده. د هغه
داخلي برخه نسبتاً قناعت بنسونکې ده. په جنوبي لوري کې د
نوي جومات جوړول، د هغه اصل ډيزاين له منځه وړی دی.
د سيد سبحان قلي خان مدرسه: د ۱۷ م پېړۍ د وروستيو
وختونو اړوند، په جدي ډول د نړېدو په حال کې ده.

مزار شريف:

د حضرت علي کرم الله وجهه روضه: د ۱۵ پېړۍ د

تيموري عصر
ودانۍ، د
عصري کاشيو
له نويو
بنکلاوو سره
پرې له ۱۹۹۴
کال راپه

د پخوانا فني کار روان دی. د هغې لوی چمن د سمنتیو له کڅورو، مېزونو او څو کیو څخه ډک دی.

د مزار په لویديځ کې تخته پیل: د ۱۹ م پېړۍ اړوند جومات، باندینی برخه یې په نسبتاً ښه حالت کې ده، خو د داخلي برخو رنگمالي یې د ویجاړۍ له گواښ سره مخ ده.

د آقیني حوض: د اندخوی په شمال کې د ۱۲ مې پېړۍ شاوخوا اړوند، د اوبو د یوې ژورې ۱۲ متره زېرمې پر سر ۱۲ متري گنبد، نوې رنگمالي شوې او ښه حالت لري.

د سرپل-امام خورد: د سلجوقیانو د وخت د یوولسمې میلادي پېړۍ اړوند، د داخلي ښکلاوو او غوره ډبرلیکنو لرونکی، ښه ساتل شوی دی.

د افغانستان ختیځ:

هډه: جلال اباد

ته نږدې له دویمې تر اوومې میلادي پېړۍ اړوند بودايي معبد او ستوپه په یو مجتمع کې، پر ۱۹۸۱ کال د جگړو

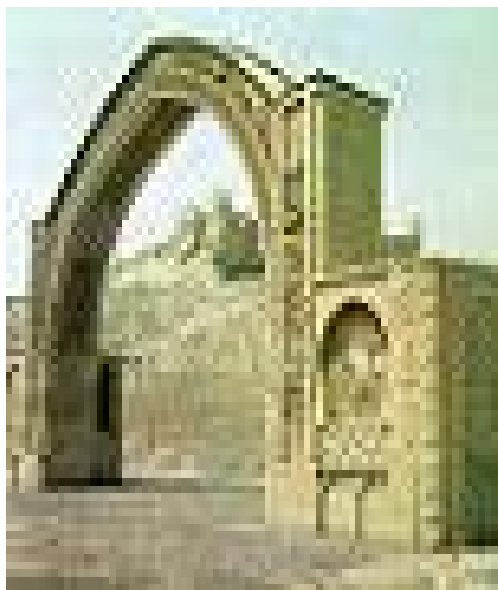
له کبله ویجاړه شوې، په ټولیز ډول یې ټول اثار ورو ورو له

منځه وړل شوي. د يو نا منقول موزيم په توگه په اصلي حالت ساتل كېده، اوس ورڅخه څه پاتې نه دي.

غوچك: جلال اباد په لويديځ كې د ۱۲۱۰م كال اړوند د مغولو د وخت بن او د شلمې پېړۍ اړوند د امير حبيب الله بن او ماني، د شلمې پېړۍ يوه ماني پر ۱۹۹۴ د معروف په نوم د يو افغاني نا حكومتي سازمان (د نړۍ د خوړو او كرنې سازمان) په مرسته ترميم شوه.

د افغانستان جنوب:

د هلمند ناوه:

په بست او لښكري بازار كې د ۱۲م پېړۍ د غزنويانو د وخت ژمنۍ ماني او بالا حصار، تر جگړې دمخه د بست تشريفاتي ليندۍ ترميم او تراوسه پورې هغې

ته د كوم جدي زيان د رسېدو خبر ترلاسه شوی نه دی.

کندهار-د اشبوکان بن: د کندهار په زاړه ښار کې ارامیک او یوناني دوه ژبی یو ډبرلیک چې ۳ ق م پېړۍ پورې مربوط دی په خپل اصلي حالت موجود و. د هغه په باب معلومات په لاس کې نه شته.

چهل (خلو بڼت) زینه: د ۱۲ میلادي پېړۍ اړوند له ډبرې څخه د څلو بڼستو پورې جوړه یوه زینه، چې د ظهیرالدین محمد بابر د لارښوونې له مخې د جوړ شوي ډبرلیک له محوطې سره نښلي، د هغو په باب معلومات په لاس کې نه شته.

د احمد شاه بابا مقبره (۱۷۷۲م):

بهرنۍ برخه
یې ډېره
استادانه
مهندسي او په
داخل کې
نقاشي لري
چې په ښه
حالت کې ده.

د میرویس نیکه مقبره (۱۷۱۵م):
پر ۱۹۳۰م کال د احمد شاه بابا د مقبرې په شان جوړه شوې

ده؛ د باندې د بنې مهندسی او په داخل کې د نقاشۍ لرونکې
ده، چې شاوخوا یې د کوکران د بنې په واسطه احاطه شوې او
بڼه ساتل شوې ده.

د محمد اسمعیل یون لنډه پېژندنه

محمد اسمعیل
یون د حاجي
محمد خان زوی
پر ۱۳۴۶ ال کال،
د لغمان ولایت د
الینگار
ولسوالۍ
دنیا زیو په یوې
روښنفکرې
کورنۍ کې
زېږېدلی دی.

لومړنۍ زده کړې یې د الینگار ولسوالۍ د سلینگار په لومړني
ښوونځي کې سرته رسولي دي، تر هغه وروسته کابل ته راغی او
په خوشال خان لېسه کې شامل شو. پر ۱۳۶۶ ال کال له نوموړې لېسې
څخه په دویم نومره بریالی او پر ۱۳۶۷ ال کال د کابل پوهنتون د ژبو
او ادبیاتو پوهنځي د پښتو څانګې محصل شو. پر ۱۳۷۰ ال کال له
نوموړې څانګې څخه اول نومره بریالی او پر همدې کال بېرته
د پښتو څانګې د کدر غړی شو. پر ۱۳۸۵ ال کال په نوموړې څانګه

کې د ماسټرۍ دوره پیل شوه، یون په ډبرنبه او بریالي ډول دا دوره پایته ورسوله.

محمد اسمعیل یون له ۱۳۷۰ل کال څخه بیا تر ننه پورې د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي تدریسي غړی او د (پوهندوی) علمي پورې ته رسېدلی دی، پر استادۍ سربېره، استاد یون د ((کابل پوهنتون))، ((هیلي)) او ((شمشاد)) مجلو د چلوونکي دنده هم په نښه ډول ترسره کړې ده. په پېښور کې د چاپېدونکي ((معارف)) مجلې کتونکی غړی هم و. همدارنگه د یو شمېر نورو چاپي خپرونو همکار هم پاتې شوی دی.

استاد یون پر ۱۳۸۱ل کال، په جلال اباد کې بېړنۍ لویې جرگې ته د ختیزو ولایتونو د انتخاباتو د دفتر مشر شو، ددې جرگې لپاره تر ټاکنو وروسته د جرگې غړی، بیاد جرگې د غړو له خوا د بېړنۍ لویې جرگې د لومړي منشي په توګه انتخاب شو. استاد یون په دې جرګه کې تر خپل وروستي ولسه خپل ملي او تاریخي مسولیت ادا کړ او د هېواد د بنمنه عناصرو د توطیو مخه یې ونیوله.

تر دې جرگې وروسته، کله چې د افغانستان د اساسي قانون د تدوین بهیر پیل شو، نو استاد یون بیا ددې بهیر لپاره د ختیزو ولایتونو د دارالانشاد دفتر مشر وټاکل شو. په ختیزو ولایتونو کې د اساسي قانون د لویې جرگې لپاره انتخابات هم د همدې دفتر له خوا ترسره شول. استاد یون د اساسي قانون د تصویب په لویه جرګه کې د نوموړې جرگې د دارالانشاد غړي په توګه خپل فعال رول ادا

کړي. ټاکل شوي وه، استاد یون په ختیزو ولایتونو کې د افغانستان د جمهوري ریاست لپاره د عمومي ټاکنو د دفتر مسول شي، خو په کابل کې د لویو جنگسالارانو او ځینو تنظیمي مشرانو له خوا پر حکومت او ملګرو ملتونو د زیات فشار له امله له کاره ګوښه شو. ملګرو ملتونو (UNAMA) استاد یون ته وړاندیز وکړ، چې په کابل کې به تردې لوره دنده دروسپارو، خو استاد یون ونه منله او خپلې استادی ته یې دوام ورکړ.

درې کاله وروسته یې د ځینو ملګرو په زیات ټینګار او غوښتنه، د جمهوري ریاست د ملي امنیت شورا په دفتر کې د فرهنګي چارو د ریاست دنده ومنله او په کابل پوهنتون کې پر استادی سربېره لا تر اوسه دا دنده پرمخ وړي. استاد یون پر ۱۳۸۵ ل کال د افغانستان او پاکستان د امن ګډې جرګې لپاره د افغانستان له خوا د منشي په توګه غوره شو او دا دنده یې هم په ښه ډول ترسره کړه.

استاد یون د خپلواک لیکوال په توګه په تېرو شلو کلونو کې ګڼ شمېر فرهنګي او ټولنیز خدمتونه ترسره کړي، په ګڼو چاپي، راډیويي او ټلويزیوني مرکو کې یې د واقعیتونو او حقایقو د څرګند بیان له امله د خلکو په زړونو کې ځای نیولی دی. که څه هم ډېر خلک د یون لیکنې، مرکې او نظریات خوښوي، خو یو شمېر داسې خلک هم شته، چې د یون سرسختي مخالفین دي. د هغه ملي او ګټورو نظریاتو ته هم غلط رنگ او تعبیر ورکوي، دا ډول اشخاص، چې اکثره یې زورواکي او د سیاسي ډلو ټپلو غړي او

مشران دي، د استاد يون نظريات خپلو شخصي او تنظيمي گټو ته خطر بولي، نو ځكه يې په ټينگه مخالفت كوي زه ددې شاهد يم، هر كله چې يون كومه ليكنه او مرکه كړې، نو دده پروړاندې يې مثبت او منفي غبرگونونه دواړه راپارولي دي، منفي غبرگونونه اكثره وخت د هغو اشخاصو او ډلو له خوا وي، چې په تېر كړ كېچن سياسي بهير كې يې ډېرې نامشروع گټې ترلاسه كړي او ځانونه يې مطرح كړي دي.

مثبت غبرگونونه اكثره د ولس د مشرانو، روښنفرانو او نورو مخورو له خوا وي، خو استاد يون په دغسې سختو اغزنو او تنگو شرايطو كې بيا هم خپل فرهنگي، سياسي او ټولنيز كار ته دوام وركوي.

دا اوسنی فرهنگي كار، چې تاسو يې اوس په مسلسل ډول گورئ، دا د تېرو شلو كلونو كارونه دي، چې له تېريو نيم كال راهيسې پرې په منظم ډول كار شوی، او ډل شوي او دادی ستاسو مخې ته اېښودل كېږي، په داسې يو دولتي دفتر كې چې بوختياوې په كې ډېرې وي، د منظم او ستر فرهنگي كار سرته رسول اسانه كار نه دی. استاد يون پر خپلو فرهنگي كارونو سربېره د گڼو فرهنگي ټولنو د غړي، همكار او موسس غړي په توگه هم خپل فرهنگي رول ادا كړی، په پېښور كې يې د دوو المان مېشتو فرهنگي ټولنو (د افغانستان د كلتوري ودې ټولنې) او (د پښتني فرهنگ د ودې پراختيا ټولنې) د همكار په توگه د بېلابېلو ليكوالو په لسگونو

اشار، ايديتو او چاپ کړي دي دغه راز يې په سلگونو کورنيو مشاعرو، ادبي غونډو او سيمينارونو کې ونډه اخيستي ده، خپله يې هم په لسگونو مشاعرې، سيمينارونه او علمي ورکشاپونه جوړ کړي دي

سربيره پر دې، په يوزيات شمېر، ملي او نړيوالو کنفرانسونو کې يې په نښه ډول د خپل هېواد استازي کړي ده. دلته به يې د اشارو يادونه وکړو:

اشار

الف- پنځونې:

کتاب نوم	خرنگوالی	چاپکال
• متکور	لومړۍ شعري ټولگه	دويم ۱۳۸۷
• په اورونو کې سندرې	دويمه شعري ټولگه	دويم ۱۳۸۷

ب- راټولونې:

• هيلې	گډه شعري ټولگه	دويم ۱۳۸۷
• نيمگړي ارمانونه	د حيران شعري ټولگه	دويم ۱۳۸۷
• د لوونو فصل	گډه شعري ټولگه	دويم ۱۳۸۷
• د نازو انا ياد	د سيمينار د ليکنو ټولگه	دويم ۱۳۸۷
• داستاد الفت نثري کليات	داستاد الفت نثرونه	درېيم ۱۳۸۷
• سيندونه هم مري	د اسحق تنگيال شعري منتخبات	دويم ۱۳۸۷

ج- ژباړنې:

• د ټولنپوهنې له نظره: په افغانستان کې د واک جوړښتونه		
	د پوهنوال روستار تره کي اثر	دويم ۱۳۸۷

- د افغانستان فرهنگي ميراثونو ته يوه کتنه
- دويم ۱۳۸۷ د نينسي دوپري اثر
- په افغانستان کې د جگړې جنايتکارانو محاکمه
- دويم ۱۳۸۷ د پوهنوال روستار تره کی اثر
- د- يونليکني:
 - د اماراتو سفر د اماراتو يونليک دويم ۱۳۸۷
 - که يون دی يون دی د اروپا يونليک لومړی ۱۳۸۷
 - د پنتاگون ترخندو د امريکا يونليک لومړی ۱۳۸۷
- ه- خپرنې او شننې:
 - د محمد گل خان مومند اند و ژوند ته يوه لنډه کتنه دويم ۱۳۸۷
 - استاد زيار د پښتني فرهنگ يو ځلاند ستوری دويم ۱۳۸۷
 - د کابل پوهنتون د ادبياتو پوهنځي پښتو کتابښود دويم ۱۳۸۷
 - د افغانستان فرهنگ ته اوبستي زيانونه دويم ۱۳۸۷
 - د پښتو شعر هندسي جوړښت شپږم ۱۳۸۷
 - له افغانستانه د مسلکي کادرونو د فرار عوامل دويم ۱۳۸۷
 - ساينسي پرمختياوې دويم ۱۳۸۷
 - بېړنۍ لويه جرگه ولسواکي او زورواکي دويم ۱۳۸۷
 - انديال خوشال لومړی ۱۳۸۷
 - هيله د خپلو سريزو په لمن کې لومړی ۱۳۸۷
 - کلتوري يون لومړی ۱۳۸۷
 - فرهنگي فقر لومړی ۱۳۸۷
 - مرکه او مرکې لومړی ۱۳۸۷
 - خوشال په خپل ايډيال لومړی ۱۳۸۷
 - د کتابونو په وړېمو کې لومړی ۱۳۸۷

- افغانستان په سياسي کرليچ کې لومړی ۱۳۸۷
 - پښتو ليکنی سمون لومړی ۱۳۸۷
 - اوسنی رسنی لومړی ۱۳۸۷
 - که نړيوال ماته وځوري؟ لومړی ۱۳۸۷
- خدای (ج) دې استاد یون ته ډېر عمر ورکړي او جرئت دې ورته هم
تاند لري، الله (ج) دې دی له هر ډول بدو بلاوو وژغوري، په
فرهنگي کارو زیار کې ورته دنور زغم او اوسپلې هیله لرم.
په درناوي
وفالرحمن وفا
کابل-افغانستان

A View to cultural inheritance of Afghanistan

**Written by:
Mrs. Nancy Doprey**

**Translated to Pashto
By:
M. Ismael yoon**

ISBN 978-9936-500-14-3

9 789936 500143 >

د خپرونو لړ: (۱۵)

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**